

מאת אברהם בלבן

בשירו "השיר הנור" (כוכבים בחוץ) חטיבה (ראשונה) שבו רימזו לעיקרי הפישתו השירית, כתב נתן אלתרמן:

זה השיר, אל בינה נשאתיו ואל גדל,
בנתיבת הנדודים הישנה,
משולחן אל חלון ומכותל אל כותל,
בין תמונות ועינים כלות לשינה.

מבקרי "כוכבים בחוץ" קיבלו את הדברים כפשוטם: המשורר אכן כותב את שיריו בהלכו בדרכי הנדודים הישנות, באופן מתמיה התעלמה הביקורת מהמשכו של הבית, שממנו עולה, כי נתיבת הנדודים הישנה איננה משתרעת אישם בין שדות והרים, אלא בחדרו של המשורר, שבו מהלך המשורר, מכותל אל כותל" בתהליך המייגע של כתיבת השירים. אי הבנה דומה לזוהת שנים רבות גם שיר הפתיחה המפורסם של הספר, "עוד חוזר הניגון". העובדה שבבית הראשון מדובר על הדרך הנפקחת לאורך, וכי בבית השלישי מתוארים ימים שבהם יהיה הדובר רחוק מעירו, הוליקה שולל את המבקרים, שתיארו את הגיבור האלתרמני כהלך העושה בדרכים כל ימיו. לאמיתו של דבר מספר הדובר בשיר זה על ימים שבהם יהיה רחוק מעירו, אך זאת בגדר משאלה לעתיד: בעתיד, כשישוב אל הדרכים, תעדנה כבשה ואיילת שהוא ליטפן וכי הוא רחוק מעירו. בהווה, בשעת השמעת הדברים, עושה הדובר בביתו, אחרי שזנח את הניגון, נטש את הדרכים.

אכן, מאי ההבנות הרבות אשר מהן סבלה שירתו הלירית של אלתרמן זוהי אולי המעניינת ביותר. שיר הפתיחה, המדבר על חזרה אל הדרך ועל ריתוקו של הדובר מעירו, ותופעותיה הרבות של הדרך בשאר שירי הקובץ, פתחו פתח להכללות מוטעות על הגיאוגרפיה של שירי "כוכבים בחוץ". המבקרים קיבלו, כמעט כאקסיומה, את התפישת שעל פיה גיבורם של השירים הוא הלך הנע בדרכים. כך, למשל, כתבה אידה צורית במאמרה, "העולם התחזי של כוכבים בחוץ", שהוא עד היום אחד המאמרים החשובים ביותר העוסקים בשירי "כוכבים בחוץ": "הדרך — היא חוויה המיוחדת בשירי כוכבים בחוץ, והיא ציון הן לחוסר בית והן לחוסר המנוח הנפשי. זהו מעין מסע געגועים בלי תכלה, בעגלות, קרונות, מרכבות, רכבות, על פני נופים ואהבות, על פני חניות קצרות תחנת נדחות ופונדקים. מן והדרך עודנה נפקחת לאורך, שבפתיחה, ועד, רק הבכי והצחוק לבדם עוד ילכו בדרכינו האלה, שכסוים, אנו נוסעים בעולם הטבע עם המשורר ורואים את המראות בתנועה הנצחית".

לאמיתו של דבר, רק בשיר אחד ניתן לומר, ואף זאת בהיסוס, כי המשורר נמצא בדרך. כוונתי לשיר "בדרך הגדולה" (הכלול בין שירי החטיבה הרביעית), המתאר את התפעלות הדובר מן הנופים שבהם הוא מהלך. בכל שאר שירי "כוכבים בחוץ", שבהם הרקע הנפוץ הוא משמעותי, הוא "מתואר כמשורר" או כמרומו, עושה מהלך האלתרמני. כעיר, סוגיה זו

תנווד השירני

ההתרשמות הביקורתית הרווחת ממקמת את זירת ההתרחשות של שירי "כוכבים בחוץ" — בנוף כפרי, אך עיון מעמיק יותר בשירים אלה מגלה, כי הנווד האלתרמני מהלך בחוצות העיר דווקא

דוגמה מובהקת לדרך עירונית זו נמצא בשיר "הרוח עם כל אחייתה". בפתח השיר מתאר הדובר סופה המתקרבת לעיר וזוהרת ברחובותיה ("בחוצות שקפאו / מצדיעים הבתים לסופה הדהרת"). הדובר, כמו בתי העיר, שמח לקראת הסערה, והוא יוצא לפוגשה — בדרך:

מבוהל, מסוער, צחוק וזמר אפוף,
אל חגיה חוסגרתי בדרך.

הבית הבא ממשיך בתיאור העיר הכורעת תחת רעמי הסופה, ובהמשך מביע הדובר את התפעלותו מ"עם העצים הנסער" ומ"מרוץ הקולות ברחוב הפתוח". אין ספק, ה"דרך" הנזכרת כאן אינה אלא כינוי לרחוב הפתוח שבו, "הוסגר" הדובר לידי הסופה. לניגוד הרומנטי המקובל שבין מרחבי הטבע לבין העיר נותן אלתרמן כיוון חדש: את איתני הטבע ניתן לפגוש אף בעיר עצמה. הדרך איננה עומדת כאן בניגוד לעיר, אלא בניגוד לבית הסגור, להימ-שלי-ניתוק מן העולם.

ההכרת לשמור על פתיחות זו, אל תבל וגילוייה, למרות הצד המאיים והמכלה שבה, עומד במרכז השיר, אולי השיר המפורסם ביותר מבין שירי "כוכבים בחוץ", "פגישה לאין קץ". לא אוכל במסגרת זו לעסוק בהרחבה בשיר מורכב וחדתי זה, ואנסה רק לרמז בקצרה למשמעותו של ההלך המופיע בו, באמצעות עיון בקשרים שבין שיר זה, השיר השני בקובץ, לבין שיר הפתיחה, "עוד חוזר הניגון". בדומה לניגון שזנח לשיר, בשיר הפתיחה, נשבע המשורר בפתח, "פגישה לאין קץ" לנגן את העת הסוערת עליו, והוא מדגיש כי לשיר ינסה להשתחרר משלטונה; בדומה לעובר האורח הנזכר בשיר הפתיחה, מציג הדובר את עצמו כ"הלך" ב"פגישה לאין קץ", וקידתו לשקמה (בית שישי) מעלה על הדעת את הבטחתו של עובר האורח לסגוד אפיים לחורשות הירוקות ולנשים. אולם למרות קוי דמיון אלה, "פגישה לאין קץ" איננו מהווה המשך סיטואטיבי של קודמו. הדובר בשיר זה איננו מלטף כבשים ואיילות במהלך נדודיו בדרך, אלא מהלך

נתן אלתרמן

כותב אדם רק לאחר שרתק במקום או בזמן מן הדבר שעליו הוא שר) והוא שב ועולה במהלכו. תשוקה המשורר אל הדרכים נמסרת בלשון עבר, ואילו בהווה משתרעות דרכים אלה, "הרתק הרחק" ממקום מושבו.

אבל הדרך איננה רק נושא לגעגועים. הדרך היא אכן חלק מן העולם המעוצב בכמה מן השירים, אולם היא אינה פריטה אישם "בעולם הטבעי" אלא בתוך העיר עצמה.

כ"רחובות ברזל ריקים וארוכים". עם זאת, הניגוד האמור איננו קובע ניגוד גמור בין השירים: המשורר, אמנם, איננו יוצא את גבולות עירו, אך אין הוא מוותר על המראות ועל החוויות שהיו מזומנים לו בדרך. אדרבא, בעקשנות, ללא הרף, הוא תר אחריהם בעיר. ה"הלך" בשיר זה אינו נודד אם כן, במרחבי הטבע, אלא בערי המסחר החרשות והכואבות, אבל בתוך תוכן הוא מגלה את גניה של תבל, את השקיעות, את הירח, את הסערה ואת השקמה.

קשר דומה בין הדרך לבין רחובותיה של העיר נמצא בשיר "עד הלילה". בפתח השיר מדומה תנועתו האיטית של הזמן בלילה למסע של קרונות מטען השבים אל הדרך. והנה, את הקרונות ואת שירתם ("לא קרונות המטען אל הדרך שבים, / לא שירם העמום על פנינו הושט") מגלה הדובר בהמשך בתוך העיר: הוא משהה את העיר המדליקה את אורותיה עם הלילה לנערה המזמרת שיר ישן בקלעה את שעה, והוא מגלה בשוק את, הסתיו העמום בקרונות וסלים".

דוגמא נוספת לדרך המצוייה בעיר, כבשיר, "הרוח עם כל אחייתה", נמצא בשיר "קול". בהלכו בעיר התשובה זוכה הדובר להוויה חד-פעמית:

בדרכים הריקות קול דיבר ונדם
והיתה אוזן השומעת
מה גדולות המלים שנותרו לבדן,
נתוקות מתשובה ודעת — —

"הדרכים הריקות" הן כינוי לרחובותיה של העיר המתרוקנים עם ליל: העיר נזכרת בשמה בסוף הבית הראשון, ואווירתה מתרוממת מתיאור, הככר הסוהרת" הנעזבת עם לילה, וכן מן הצרוף, ציות הקור" (בית אחרון). תופעה דומה נפגוש גם בשיר הסיום של הספר. הדובר בשיר זה מהלך בעיר המוצפת דומייה וחש בה גיתוק גמור וזרות. הוא נדהם ונחרד למראה עיניו, ובטון שיש בו הטחה ותחושת אובדן הוא מתאר את תהליך השתלטותם של הדממה והקיפאון על האדם. הוא חש כי אין עוד מקום לדיבור או לשירה, וכי "רק הבכי והצחוק לבדם עוד ילכו בדרכינו האלה, / עד יפלו בלי אויב ובלי קרב". הדרכים, אם כן, מסמנות גם בשיר זה את רחובותיה הסלולים של העיר.

תיאור זה של הגיאוגרפיה של שירי "כוכבים בחוץ" מחייב הפישה חדשה של ההלך האלתרמני. ההלך איננו נודד, הנע ונד בדרכים. ההלך הוא מי שקולט בעוצמה רבה את מראותיה וקולותיה של תבל, מי ששומר על פתיחותו אליה וחש בחיים הסמויים הרחושים בה, בין אם דרכיו נמתחות בין שדות ויערות, בין אם הן סלולות בין הצרותיה ושווקיה של העיר. משמעות זו של ההלך עשויה להסביר כמה תופעות רבות עניין ב"כוכבים בחוץ", כמו, למשל, איך מתיישבת המשיכה הרומנטית אל הדרכים, עם שירי התלל לעיר הכלולים בחטיבתו השלישית של הספר. אבל על כך בהודמנות אחרת.

הדברים מתבססים על עבודת מתקן על שירי "כוכבים בחוץ" שנעשתה בהדרכת פרופ' דן מירון.